

# Les Pitiüses en el tràfic mercant de l'estret de Gibraltar: dos exemples de la primera meitat del segle XIV<sup>1</sup>

per Antoni Ortega Villoslada

Substancial en el comerç mercant, la connexió atlanticomediterrània marca una de les fites de l'edat mitjana. La privilegiada situació de l'arxipèlag balear el convertia en peça cobejada per a qualsevol regne que volgués ostentar el domini marítim de la Mediterrània occidental. Posició estratègica que va comportar el ferm avenç socioeconòmic de la nova població cristiana. Pere Marsili,<sup>2</sup> en parlar de l'illa de Mallorca, ressalta: "...per so que de totas ses parts fos als nauegants en refugi e defeniment. E daquen los homens daquela art aqueyla appeilen cap de creus; con daqueila a cascunes parts nauegar pus couinentment es uist..."

Ara bé, la historiografia, dins de l'àmbit pitiús, gravita a l'entorn del mercat de la sal i relega investigacions estimades tangencials. Els arxius mallorquins preserven memòria d'arribades d'emergència<sup>3</sup> o de barques armades que han de virar en rodó i refugiar-se en el port d'Eivissa.<sup>4</sup> Una rada dins la qual l'aljama mallorquina sofrirà el 1320 un crebant de 100.000 sous en apoderar-se la flota valenciana de l'uixer reial.<sup>5</sup>

Centrant-nos en l'estret de Gibraltar, cal remarcar la nul·la repercussió del tràfic atlàntic en les fonts eivissenques,<sup>6</sup> tot i considerant que durant el segle XII i inicis del XIII esquadres de croats nordeuropeus varen navegar les seves aigües

rumb a Terra Santa. Si el 1107-1108 els expedicionaris, amb Sigurd de Noruega al front, saquegen Formentera, Eivissa i Menorca, la campanya de 1217 recorrerà tot el litoral nord de la Mediterrània, i recalará a Eivissa, Tortosa, Barcelona, Toló, Niça, Gènova, Pisa, Roma...

En tal itinerari són indefectibles els italians que, connectant el fons oriental de la Mediterrània amb Cadis, Flandes i Anglaterra, eludeixen Mallorca i fan escala tècnica a Eivissa.

El dissabte 8 de juliol de 1328, es presenta en el castell de l'Almudaina de ciutat de Mallorca Parento Fatinnelli, factor i procurador dels Casaleone,<sup>7</sup> acompanyat del notari

1. Abreviatures: ARM (Arxiu del Regne de Mallorca), i les seves sèries LR (Lletres Reials), AH (Arxiu Històric), RP (Reial Patrimoni). ACM (Arxiu Capítular de Mallorca).

2. ACM CC (Capbreus i còdex), núm. 3416, f. 3v. A l'ARM Còdex núm. 40: *Llibre en llatí i en mallorquí qui tracte de la vinguda del rei D. Jaume... per el P. Pera Marsili, dominico, son cronista*, f. 62v-63r

3. El 1346 Guillem Abri, ciutadà de Tortosa, a causa del mal temps recala a Eivissa, amb el seu lleny d'orla, en contra d'allò acordat amb mercaders mallorquins, on li requisen el carregament de blat. ARM AH-7, f. 255v: "Guillermum abriani, ciuis Ciuitatum de Dartuze et patroni lembi de orluo, nobis fuit expositum... ipse veniendo cum dicto lembo suo frumento honerato de Gradu Ciuitatum predictae decem dies sunt effluxi, aplicuit in portu maye insule supradicte ipsoque in dicto portu existente contrarietate temporis venit in ipse portu baiulus de porto maya qui ipsi patrono Mandauit, ex parte Regiam, ut dictum frumentum deferre deberet et exonerare in castro de iuissa, quod dictus patronus facere recusauit cum haberet in mandatum a mercatore dicti frumenti quod illos exoneraret in Ciuitate Maiorice..."

4. Una barca armada és condicionada per rebre un cavaller que desitja passar el 1326 d'Eivissa a Mallorca, i s'aprovisiona de "...pa e ui e carn la nit que fo ala darassana del castell de Euisa...", si bé el vendaval els compel·leix a retrocedir. ARM RP-1844, f. 20r: "Item, costa nolit de l' barcha armada enques recolli lodit G. A. ab l scuder com parti de Euisa, II libras; Item, com fo prop de Malorches, lo dit G. A. torna en Euisa per contrari de temps, e costa refrescament, XV sous".

5. El 1318, els güelfos s'alçaren amb el poder a Gènova i la pirateria contra la Corona d'Aragó perdurà fins al 1320, al mateix temps que Jaume II d'Aragó —enmig de les tenses relacions amb Sanç I per la qüestió successòria— decreta l'acaçament a la flota balear. Així, el 12 de juny de 1320, l'aljama mallorquina eleva una súplica a Sanç I per tal espoli i per la negativa aragonesa a reintegrar-lo o indemnitzar: "Vostre Regie magestate significant humiliter suplicando secretarii aljame Judeorum Maioricarum ad instanciam Judeorum concium nostrorum et habitatorum Maioricarum depredatorum per armatam valencie in uxerio in portu vestro Euiçe quod cum pluries fuerunt suplicandi...", ARM LR-6, f. 23v.

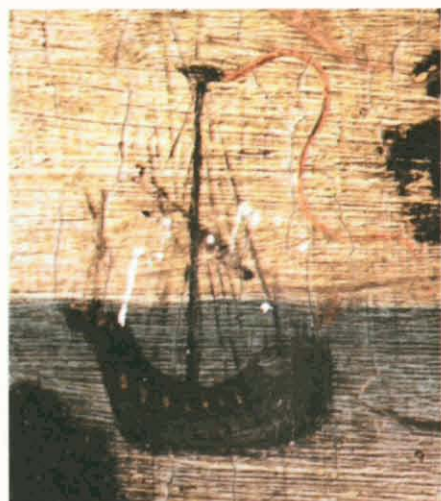
6. A Mallorca es troben notícies disperses sobre de la participació dels eivissencs en aquesta ruta. Així, l'agost de 1331 Guillem Alenyà donava una comanda de 100 lliures invertides en draps —cordovans blancs— al seu parent Jaume Portell per negociar-les a Flandes: "Jacobus portelli, habitator Maioricarum, confiteor tibi Guillelmo alanyam, de Euisa, ciui Maiorice consanguineo meo et tuis, me ate habuisse et recepisce in Comanda Centum libras Regalium etc... emerciatas in cordouano albo. Renunciando etc... Quam comandam porto in hoc viatico quod modo facturum sum in Flandriam in Cocha Guillelmi columberi, promittens dictam comandam illuch vendere...", ARM Suplicacions núm. 9, f. 172r.

7. ACM Protocols notarialis núm. 14556, f. 187r-188r: "Nouerint uniuersi Quod die sabbati intitulata VIII idus iulii anno domini M<sup>o</sup> CCC<sup>o</sup> XX<sup>o</sup> nono Parentus fatinnelli, veneta de societate de Cassaleone fecit legi et publicari intus palacium domini nostri Regis Maiorice per me P. artich, notario infrascriptum, venerabilibus dominis A. de cardallaco, locum tenenti Serenissimi domini Regis in regno Maiorice, et Arnaldo muntanerii, legum doctori, et Petro de pulcro castro, militi, et Petro de veridiano, archidiacono Maiorice..."



Pere Antich, qui llegeix les al·legacions a Arnau de Cardellach i assessors, per haver-se incautat el batlle Guillem de Buadella de l'alum importat de Focea i altres mercaderies d'una tarida veneciana<sup>8</sup>. Després de recordar el seu assentament a l'illa amb el suport del rei Jaume i que estan al corrent de la lleuda —1.500 lliures desemborsades l'11 de setembre anterior— i fins i tot prestaren 2.000 lliures al sobirà, repassa allò esdevingut feia dos mesos en arribar pel maig de "Romania" la tarida de Jordanus Gembeta amb alum. Durant el trajecte —febrer— estiba 10 bótes de sucre a Constantina —d'Almoro Rommo<sup>9</sup>— i, arribat a Eivissa, per indicació de Parento marxa a Ciutat de Mallorca en considerar que l'alum hi havia d'estar més segur. El motiu no va ser altre que la pressió castellana damunt els venecians, als quals emparaven a terra però perseguïen a la mar. Per eludir-la, modifica la previsió inicial del transbordament a Cadis, i l'efectua a Mallorca en dues galeres mallorquines

patronejades per l'insular Francesc Capmany (*en Capmany*) i Berenguer Colomer (*en Palomer*), de Cotlliure<sup>10</sup>. El nòlit s'ultima amb peremptorietat, puix urgia aprestar-les abans d'esgotar els terminis de navegació<sup>11</sup>. Havent invertit ja en els preparatius, el carregament dels venecians va ser embargat per satisfer els estralls causats als balears pels genovesos gibel·lins<sup>12</sup>, assumpte pel qual els patrons exigeixen de Parento Fatinelli les 5.000 lliures convingudes de la locació. El 30 de maig<sup>13</sup>, aquest sol·licita llicència d'eixida, però la incoació del procés ho impedeix. En nova al·legació de juliol afirma que el retard en la resolució els està suposant unes pèrdues de 15.000 lliures i prega la reversió de la providència. Ajornada la resposta al dilluns 10, li comuniquen que, per malaltia del lloctinent Arnau de Cardellach, es comissiona l'ardiaca Pere Verí, Pere Bellcastell i Arnau Muntaner per prosseguir amb la causa, però Jaume III ajorna el dictamen fins que Cardellach es restableixi.

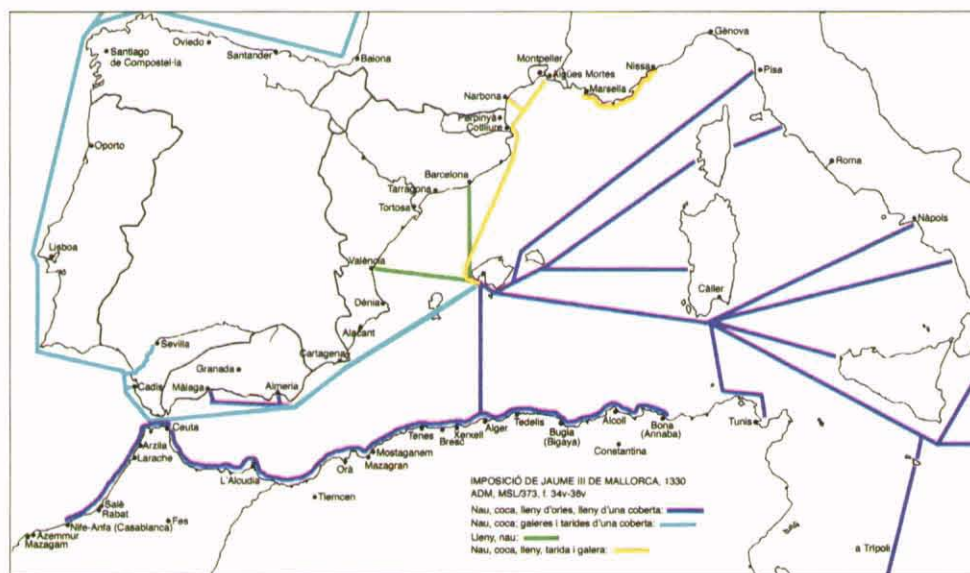


Representació d'una nau medieval. Detall d'una taula de la predel·la del retaule de l'església de Jesús. (Foto: A. Ferrer.)

Súbdits de la Corona d'Aragó medren concorrent en el flux mercant musulmà. El desembre de 1327, el barceloní Pere Perera nolieja la seva coca a Tunis, prèvia presentació d'avalistes i "recenes", a mercaders nazarís<sup>14</sup> per a Màlaga i Almeria<sup>15</sup>. La ruta<sup>16</sup> és l'habitual: Tunis, Sardenya, Mallorca —cap de ses

8. Rafael Cuisano, factor y procurador dels Casaleone, romandrà detingut durant el procés. Igual fortuna tindrà Almoro Rommo quan vulgui embarcar el sucre en unes galeres genoveses que havien recalat rumb a Flandes. Acusat de botar-se l'embargament, acaba empresonat. ARM Suplicacions núm. 7, f. 91r: "Vobis, nobilis et potenti viro domini Arnaldo de Cardaylacho, locumtenti domini Regis in Regno Maiorice. Humiliter suplicando significant Bernardi Sa Serra, Jacobus Andree et Jacobus de Conomines(sic), Ciues maiorice, nomine eo proprio et nomine procuratorio aliorum dampna passorum per Jannuensem Guibilinos dicentes quod Guillelmo de buadela, Baiulus Maiorice, ad instanciam ipsorum dampna pasorum, fecit emperari omnes res et merces que portare fuerit Maiorice de quodam loco vocato Fuyla in quadam Tarida de qua, ut dicitur, est ductor et patronus Miser Jordanus de Gemberto, veneta...".
9. ARM Suplicacions núm. 7, f. 98r: "Vobis, nobili viro domino Arnaldus de Cardalhaco, locumtenenti Maiorice, humiliter suplicando hostendit Almoro de Rommo, veneta. Dicens quod ipse existens in Constantinopoli pelitane ciuitate anno transacto in mense february proximo transacto uel inde circa, caricauit seu carricari fecit in quadam Terida societatis de Casaleone, ibidem tunc presente, quandam quantitatem succheri causa portandi illud apud fflandres, quod succherum erat et stabat in X butis; et cum dictum succherum cum dicta Terida fuit in portu Maiorice et ea fuisset emperata, dictus Almoro de Rommo dictum succherum caricauit seu carricari fecit in quibusdam Galeis Januensium que ibant apud fflandres, ad quas partes ipse ire intendebat, se fuit captus et detentus in carcere dominum Regis ex eo quod fuit accusatus quod fregerat emperam sibi factam de dicto succhero...". L'import del sucre pujarà a 1.500 lliures.
10. En el foli 86r del volum esmentat, s'esmenten les galeres de "...ffranciscus capmayn et Berenguer palomerii, patroni Galearum quod ipsi nauliegauerunt eorum Galeas Parento fatinelli..."; mentre que a la requisitòria presentada pel notari Pere Antich són les: "...den Capmany et aliam den palomer, de Cauco libero, cum quibus dictum alumen apud fflandriam deportetur...". ACM Protocols notariales núm. 14556, f. 187r-188r.
11. "...et iam una earum recepit partem dicti honeris et est valde necessarium ut earum expeditio breuiter fiat antequam hiems magis iustet quod si non fietur non posent dicte Galee dictum viaticum complere...". ARM Suplicacions núm. 7, f. 73r. La qual cosa els prevenia de les pèrdues que'ls hi suposaria la dilació: "...Cum ipsi sint parati dictum honus recipere de presenti et periculum sit in mora quod nisi ipsi recedant (...) non potuerunt dictum viaticum complere nec etiam hac stare redire, quod esset in grande dampnum et preiudicium eorum...".
12. Els mercaders mallorquins afectats asseguruen que el carregament pertany realment a Andriol Catani i d'altres genovesos gibel·lins. Ibidem, f. 91r.
13. Ibidem, f. 73r: "...ideo vestre donacioni et clemencie supplicat humiliter sicut potuit quot vobis placeat predicta taliter et mandare quod dictum supplicans predictum alumen posit honerare et mitere cum dictis Galeis ad partes flandrie...".
14. ARM Suplicacions núm. 5, f. 105r: "...Petrus perera, patronus cocha de barchinona... dixit quod in mense Decembris proximo preterito iste existens cum dicta sua cocha apud Tunicum recepit et leuauit in dicta sua cocha Serracenos qui fuerunt numero prout nauxerius isti reculit Decem et Nouem masculos et tres mulieres pro portandis et ducendis ipsis in ispania... de mandato locumtenentis Regii Euize, simul cum ff Francisco sagione, Curie Euize dicti domini Rege, in barcha Johannis Castelli iuit ad portum sale qui est in insula furmentarie ubi erat Cocha Petri perera de barchinona... cum aplicuit in dicta Naui vidit III sarracenos in orla dicte Naus... et iste iterum mandauit Petro perera ex parte domini Rege, quod daret sibi escorcoyl de dicta cocha quod faceret sacramentum... et quod hostenderet sibi cartolarium qui patronus respondit quod non hostenderet sibi Cartolarium nec faceret sacramentum neque daret sibi sarracenum et bone...".





Principals rutes de la flota balear el 1330, segons tipus de vaixell, i dibuix d'una coca en la coberta d'un llibre de lletres comunes de 1342 conservat a l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM, AH-3).

Salines—, Eivissa —Santa Eulàlia— i, per “contrarietate temporis”, Formentera; fondegen “in portu sale”, on s’avitualen de peix fresc adquirint a tres barques de pescadors<sup>17</sup>. Perso-

nats Bernat Quart, guardià del port d'Eivissa<sup>18</sup>, i Francesc Navarro, saig de la Cúria, el patró s’oposa a ser inspeccionat<sup>19</sup> i a aportar el cartulari, però haurà de subvenir el dret de sar-

raïns<sup>20</sup> per la seva manca de liquiditat. A la seva tornada de Màlaga, amb escala a Almeria, passa mercaders mallorquins a Palma, moment en el qual és interrogat. ■

15. Ibidem, f. 106r: “...Interrogato unde erant dicti Sarraceni, et dixit quod omnes erant de ispania, videlicet, de malica et de almeria...”. El patró afirma que duïen cent vint quintars de formatge: “Interrogato quas merces habebant dicti sarraceni in dicta Cocha, et dixit quod usque ad Centum XX quintaria de cassaria et aliquos jambinos de furmento quos quidam (...) portabant ad seruicium domorum suarum...”.

16. El 1183 el viatger Ibn Jobair decideix anar a la Meca partint de Granada en direcció Jaén-Tarifa-Ceuta, on embarca en un “navío perteneciente a los Roums genoveses y listo a poner vela hacia Alejandria...”; la navegació dura trenta dies, amb escala en Oristany —Sardenya—. La derrota va ser: pel litoral bàtic a Dénia i, virant a l’est, Eivissa, Mallorca, Menorca i Sardenya. A aigües de Sicília els du una borrasca i, vist l’Etna, enfilen a Creta. D’allí, guanyen la costa africana fins a albirar el far d’Alexandria.

17. La tripulació de la coca robarà una fusta que el pescador Joan Castell havia arrossegat des d’aigües del Vedrà i que no va voler vendre als barcelonesos: “...cum barcha sua veniebat de maribus del vedra rossagando quendam fustem et ibat ad portum sale de furmentaria et cum fuit in dicto portu inuenit ibi quendam Cocham que erat, ut dicitur, petri perera de barchinona. Et dum transabat cum dicta barcha sua et dicto fuste rossagando ante dictam Nauem, illi de dicta Naui petierunt sibi ad vendendum dictum fustem et iste respondit quod nolebat vendere quod de dicto iuste debebat soluere ius domino, et de residuo intendebat facere quendam barcham. Et cum iste ormagaset dictum fuste in littore maris dicti portus... quod cristina die duceret secum dictum fustem ad castrum dicta nocte fuit sibi furtatus dictus fustis per homines dicte Coche quod aliqua alia ligna non erant...”. ARM. Suplicacions núm. 5, f. 108r.

18. Ibidem, f. 105r: “Bernardus de querto, guardianus portus Euize... de mandato locumtenentis Regii Euize, simul cum ffrancisco sagione, Curie Euize dicti domini Rege, in barcha Johannis Castelli iuit ad portum sale qui est in insula furmentarie ubi erat Cocha Petri perera de barchinona...”.

19. Francesc Navarro puja a bord reclamant l’import de les taxes, a la qual cosa es nega el barcelonès, així que abandona el vaixell, no sense patir la burla dels mariners que, agitant el cap de cànem pel qual es despenjava, pretenen donar-li un bany —“molem lo cap e aquest poges hiran en mar”—, defensant-lo Joan Castell: “de mellors mariners que tu no est es estat ja aquest senyor, e axi guardet que faras”. Frustrats per la negativa, els funcionaris boten a terra a Formentera i ordenen apresar-los si desembarquen, circumstància que paral·lelament es produeix en el carregador de la sal i s’apoderen de certa quantitat de sal: “...et sic iste recessit a dicta Cocha et iuit cum dicta barcha ad dictam insulam Furmentarie, et cum fuerunt in terra, dictus Franciscus sagio faciebat applicare homines dicte insule ut si barcha dicte coche exieret in terra, quod posent ipsis retinere. Et dum dictus sagio congregabat gentes quidam dixit istis quod barcha dicte Coche venerat iam vis in Carricatorio sale Furmentarie et ducerat secum de dicto sale...” Ibidem, f. 107r. Ho corroboren el formenterenc Miquel Marc: “...quod dum dicta cocha den perera erat in portu sale, iste cum aliis erat in poetxello, et G. scuderii, baiulus domini Regis, mandauit isti quod transiret per stagnum et videret quot modinos salis dicta Cocha leuauerat de dicto Stagno; et iste iuit illuc et vidit quod leuauerant inde sal, secundum extimacionem istius, usque ad unum modinum. Interrogato si uidit ipsum sal leuare ab hominibus dicte coche, et dixit se non vidisse set secundum quod dicebatur tunc comuniter in Formentaria, homines dicte Coche acceperant et leuauerant dictam sal, aliud nescit in predictis...”, i Guillem Escuder: “Guillelmus Scuderii, gerens vices baiuli domini Regis in insula Formentarie, testes. Jurato et interrogato super facto salis quod homines Coche den perer leuauerint de stagno Euisse, et dixit quod dum dicta cocha erat in portu sale, iste iuit mandato dicti domini locumtenentis ad videndum dictam sal quod fuit leuatum per dictam cocham, et cum proceribus extimarunt dictum sal inde leuatum ad unum modinum, aliud nescit super ipsis”. Ibidem, f. 109v.

20. Abonen 12 lliures i 12 sous per l’impost. Donat que els musulmans únicament contribueixen amb 5 sous, Pere Perera haurà de desemborsar 10 sous i 6 diners per cadascú; d’això es constata un aranzel mitjà de 15 sous i 6 diners per individu: “Interrogatus istum quot sarracenos habebat tunc in dicta cocha, et cum iste ad plenum tunc non recordaretur fecit uenire scriba suum qui dixit quod ibi erant XIX sarraceni et III mulieres pro quibus soluit dictis leydariis Duodecim librarum, XII solidos. Interrogato si dictus non fuisset ab eo petitum si soluise eum, dixit quod non iure debat ita sponte se offerre cum crederet et cogitaret quod peteretur ab eo. Interrogato si iste habuerat dictus ius a dictis sarracenis, et dixit quod sic, set non tantum quantum soluit quod sarraceni dederunt isti quinque solidos pro quolibet cum dicerent ad plus non teneri, et tunc iste habuit soluere X solidos et VI denarios pro quolibet; cetera contra eum denunciata negauit”. Ibidem, f. 106r.